

התיאטרון הריאליסטי ו"העלמה יוליה" מאת סטרידברג

אורית סוקר, מבוסס על סיכום מתוך אתר "נופי גולן"

התיאטרון הריאליסטי החל להתפתח בצרפת. חסידיו (מי שתמך בתיאטרון הריאליסטי) הצהירו בשנת 1869 על הכללים הבאים:

על המחזאי לשאוף לתאר נכונה את העולם האמיתי: כיוון שביכולתו להכיר את העולם האמיתי מתוך התבוננות בלבד, עליו לכתוב על החברה שמסביבו ולנסות להיות אובייקטיבי עד כמה שניתן.

המחזאי הריאליסטי כותב על בעיות ההווה ומטפל בנושאים חברתיים של התקופה.

מטרת המחזות היא להציב מראה בפני קהל הצופים. אם הקהל אינו מרוצה מן החיים המוצגים על הבמה - עליו לשנות את פני החברה שסיפקה את הדגם לחיים אלו.

הגורמים לעליית הזרם הריאליסטי בתיאטרון

הגורמים המשפיעים על היצירה האמנותית:

- א. אידיאולוגיה (רעיונות) - בכל תקופה מתגבשת אידיאולוגיה המשפיעה על אופן החשיבה, על אורח החיים ובהכרח גם על התיאטרון כאמנות הבונה עולמות בדיוניים הנגזרים מהחיים.
  - ב. גורמים פיזיים - המצאות טכניות וגילויים מדעיים המשנים את פני התיאטרון.
  - ג. גורם אנושי - התפתחות אמנותית שנגרמת על ידי יוצר מהפכן. (ראה: שיקספיר)
- * גורם זה לא בא לידי ביטוי בז'אנר הריאליסטי.

האידיאולוגיה שהשפיעה על התפתחות התיאטרון הריאליסטי במאה ה-19

התיאטרון, לפני היותו ריאליסטי, היה במשך מאות שנים מקום שונה לחלוטין: האולם והבמה היו מוארים באותו אופן, בד צבוע, ועליו מצויר נוף כלשהו, קישט את הקיר האחורי של הבמה. אל הבמה נכנסו השחקנים מבין קוליסות ומעל היו פיגומים שמהם השתלשלו אביזרים, מים או עשן ליצירת אפקטים שונים. הדמויות שגילמו היו דמויות של מלכים או אצילים והשפה בה דברו הייתה שפה גבוהה ומסורבלת. השחקנים לא ממש שיחקו אלא דקלמו את התמליל (הטקסט). הלבוש גם כן היה עמוס והאיפור מוגזם. הצופים עמדו על רגליהם, דברו והתערבו. לעיתים רקעו ברגליהם או השליכו חפצים על השחקנים. השינוי בתיאטרון נגרם כתוצאה משינויים ברוח התקופה (מאורעות היסטוריים, מהפכות חברתיות, פילוסופיה, חידושים והמצאות).

שלב א': שלהי (סוף) המאה ה-18

התיאטרון הריאליסטי התפתח במאה ה-19 אך ניצניו החלו להופיע בשלהי (בסיום) המאה ה-18. במאה ה-18 בעקבות המהפכה הצרפתית חל שינוי במבנה החברה האנושית: המעמד הבורגני הפך למוקד של כוח. עוצמתו טמונה הייתה בעושרו. התיאטרון, בעקבות לחץ הבורגנים שממנו אותו, יצא מחצר האצולה אל האולמות הציבוריים. נושאי הדרמה השתנו והמחזות תיארו את חיי היום יום של המעמד הבורגני. בטרגדיות הקלאסיות הגיבורים היו מנותקים מסביבתם, כפי שהאציל היה ספון (סגור) בחצרו, מנותק מבני המעמדות שמתחתיו. מאבקו של הגיבור הקלאסי הוא המאבק באל או בגורל. הדרמה הבורגנית פונה לקהל הבורגני ולטעמו. במרכז היצירה הדרמתית סיטואציה חברתית, לא עוד גיבור נעלה המנותק מסביבתו אלא גיבור בורגני המייצג את הצופה (הצופה רואה את עצמו על הבמה) המחזאים עוסקים בנושאים כמו: סולם הערכים הבורגני, ערך העבודה, ערכי מוסר, יחסים במשפחה והגדרת המעמדות במשפחה.

במאה ה-18 התפתחו שתי סוגות (ז'אנרים):

👉 "קומדיה של דמעות" - המציגה נושאים מחיי היום - יום ובעיות חברתיות של זוגות בני מעמדות שונים.

היצירה כפי שמעיד שמה אינה שומרת על טוהר הז'אנר ומערבבת בין טרגי לקומי.

👉 "המחזה עשוי היטב" - המעלה שורה של מזימות מחיי היום-יום הבאות לידי פתרון החיובי באופן

מפתיע עם סיום המחזה.

המחזות בז'אנרים אלו תמיד הסתיימו בטוב.

שלב ב': המאה ה-19

במאה ה-19, בנוסף לדרישה לעסוק בנושאים הקשורים לחיי היום-יום של המעמד הבורגני גובשה דרישה שהתייחסה לאופן הצגת הנושאים.

במאה זו התבססה האמונה במדע, בקדמה ובמחקר המדויק. הדרישה לדיוק ופשטות חלחלה גם

לתיאטרון: נאמנות מוחלטת למציאות, כולל סיום שאינו סיום טוב בהכרח.¹

דניס דידרו, חוקר והוגה דעות, כתב מאמרים על התיאטרון. המפורסמים מביניהם הם: פארדוכס השחקן ועל השירה הדרמטית.

בחיבוריו תבע דידרו לשים קץ למלאכותיות המוצגת על הבמה. לטענתו, יש לצמצם את המרחק בין הצופה

לעולם הבדיוני המוצג לפניו ולהציג נושאים מחיי היום-יום. דידרו שם בפי דמויותיו שפה מדוברת (לא עוד

חרוזים, מונולוגים במשלב לשוני גבוה ושפה נעלה) דמויותיו מתפרצות האחת לדברי השנייה, דבריהן

מקוטעים ונשמעים כמו נגזרו מחיי היום-יום. צעד זה מהווה חידוש ומהפכה בתיאטרון. דידרו בקש לצרף

למחזות הוראות בימוי מפורטות ותבע (דרש), בניגוד לעבר, להשתמש בבמה כולה ולהרחיב את התנועה

על הבמה, כך שתשקף את התנועה בחיי היום-יום. שחקניו לבושים על פי צו האופנה של התקופה.

---

1 אחד מהביטויים הבולטים של הערצת המדע היה פרסום האנציקלופדיה שנערכה בידי דניס דידרו שכללה 32 כרכים ובהם

ידע מדעי.

בחיבורו: על השירה הדרמטית הגדיר דידרו את "מוסכמת הקיר הרביעי", המלווה את התיאטרון עד ימינו. על פי תפיסה זו השחקנים על הבמה בונים עולם, מיקרוקוסמוס (עולם קטן) המייצג את המציאות מבלי כל התחשבות בקהל היושב מולם. הקהל מסיר קיר זה ומציץ לעבר ההתרחשויות על הבמה.

גורמים פיזיים

א. המצאות טכנולוגיות

המצאת התאורה החשמלית שינתה את החוויה התיאטרונית ואת תפיסת הבימוי. הפנסים שהאירו את הבמה בעוצמה רבה יצרו ניתוק בין הקהל היושב בחשכה לבמה, הבמה הופכת למיקרוקוסמוס (עולם קטן) המייצג את העולם הממשי והצופה הופך ל"מציץ". בהמשך תיתפס התאורה ככלי המעניק משמעויות נוספת להתרחשות הבימתית ונעשה בה שימוש סמלי.

ב. גילויים מדעיים ותיאוריות מדעיות

1. תורתו של פרויד – הפסיכולוגיה המודרנית ומבנה הנפש והאישיות

בתחילת המאה ה-19 פרסם אבי הפסיכולוגיה, פרויד, את מחקריו בדבר המניעים להתנהגותו של האדם: לכל אדם בתת המודע שלו מניעים פסיכולוגיים מעברו המעצבים את התנהגותו בהווה. מחקרים אלו השפיעו על התיאטרון הריאליסטי ונושאו. כותבי המחזות הריאליסטים שואפים לנסות ולחדור אל תת-המודע של גיבוריהם ולהציג את מניעיהם כנובעים מתת-המודע.

2. תורת היחסות של אלברט איינשטיין

בעקבות פיתוח תורת היחסות של אינשטיין השתרשה התפיסה שהאמת היא יחסית. עיקרון זה השפיע על התיאטרון הריאליסטי: הדמויות במחזות אינן עוד דמות אב טיפוס בעלות תכונה מרכזית אחת, אלא דמויות יחסיות בעלות מכלול תכונות: חיוביות ושליליות וכל במאי וצופה יכול להבין בדרכו.

מאפייני הזרם הריאליסטי

מרכיבים דרמטיים: עלילה

1. הנושא: בתיאטרון הריאליסטי מודגשים האדם האינדיבידואל והחרות (חופש) להגדרה עצמית. האדם המודרני הוא אדם השואף להיות חופשי מכבלי החברה ומוסכמותיה, ושואף למימוש עצמי. היחיד במחזות אילו ניצב אל מול החברה הנתפסת ככוח שלילי, מגביל והרסני. הנושא דן במוסכמות החברה המקובלות.
2. הזמן והמקום: המחזה הריאליסטי מתרחש בתקופה ובסביבה מסוימת ברורה ומוגדרת. המחזה שואף להציג בצורה מדויקת את הסביבה והתקופה בה הוא מתרחש. העלילה והדמויות הן בדרך כלל פרי הדמיון אבל זירת ההתרחשות (המדינה, העיר, האחוזה) קיימת במציאות. המחזות מתרחשים לרוב במסגרת זמן הדוקה ודחוסה: 48 שעות.
3. האירועים: המחזה מציג התפתחות עלילה הגיונית ומתקיים קשר סיבתי (סיבה ותוצאה) בין האירועים.
4. שימוש בסמלים: המחזה ריאליסטי משתמש בסמלים על מנת לחשוף את משמעות העלילה.

מרכיבים דרמטיים: דמויות

הדמויות בז'אנר הריאליסטי משכנעות באמינותן:

5. דמויות יחסיות: במחזות הריאליסטים הדמויות מעוצבות כאישיות, הן בעלות מגוון-רחב של תכונות אנושיות. הן דמויות עגולות, בעלות תכונות סותרות, ולעולם אינן רק "טובות" או "רעות".
6. דמויות המונעות ממניעים פסיכולוגיים מעברן: הדמויות בעלות מניעים, אותם ניתן להסביר ולנתח מבחינה פסיכולוגית. הדמויות משכנעות את הקורא באמינותן הפסיכולוגית. (בהשפעת התורה של פרויד) אל מניעי הדמויות, הסמויים והגלויים, הקהל מתוודע בטכניקות שונות החושפות את נפש הדמות.
7. חשיפת פנים הדמות נעשית באמצעים ריאליסטיים: חשיפת פנים הדמות ועברה מתרחשת מתוך סיבה ריאליסטית ומנומקת. לאורך כל המחזה נחשפת הדמות אט אט. החדירה אל פנים נפש הדמות באמצעים ריאליסטיים כמו: שיחת טלפון, מכתב, דיווח של אחת הדמויות, מחוות הגוף, האינטונציה וכדומה.

מרכיבים בימתיים: יחס במה-קהל

8. מוסכמת "הקיר הרביעי": מוסכמה זו מתקיימת במחזות הריאליסטים, ומתבססת על העמדת פנים של הקהל ושל השחקנים כאילו הקהל לא נמצא כלל באולם. בין הבמה לקהל מפריד "קיר רביעי" בלתי נראה. מטרת המוסכמה ליצור אשליה שהאירועים המוצגים על הבמה אכן מתרחשים במציאות. הקהל מציץ אל תוך האירועים האלה. השחקנים אינם מתייחסים לקהל בשום אופן ומתנהגים כאילו אינו קיים. (מצב זה אפשרי בעקבות המצאת הנורה החשמלית).

מרכיבים בימתיים: מרכיבים תיאטרוניים

9. הדיאלוג:

א. מדויק ומפורט כמו במציאות.

ב. מונולוג יופיע רק לעיתים רחוקות ובמצבים מיוחדים, ולא כדיבור אל הקהל.

ג. הלשון פשוטה, כשפת הצופים.

ד. הדיאלוג קולח (זורם) והדמויות קוטעות האחת את דברי השנייה, כמו במציאות.

10. הלבוש: מדויק ותואם את התקופה ואת מעמד הדמויות.

11. תפאורה ואביזרים: העיצוב ריאליסטי לחלוטין. התפאורה "כמו אמיתית", האביזרים אמיתיים, גודל

הבמה כגודל חדר. התפאורה השפיעה על סגנון המשחק ואופי המחזות שנכתבו. כיוון שהשחקן פעל

בחלל דרמטי יום-יומי, שוב לא יכול היה לדבר ולהתנהג בסגנונה של הטרגדיה הקלאסית, או

האליזבתנית (מתקופתו של שיקספיר). ריבוי החפצים על הבמה גם היקשה על חילופי התפאורה, וכדי

שלא לפגוע באשליה הריאליסטית התאימו המחזאים את כתיבתם למגבלות התפאורה וצמצמו את

העלילה למקומות התרחשות ספורים ולזמן מיוצג מצומצם.

12. מוסיקה: לצלילי המוסיקה הנמקה ריאליסטית. כלומר: מוסיקה מופיעה רק כאשר יש לה הסבר

ריאליסטי, ולא כקישוט.

מרכיבים בימתיים: הבימוי

13. הוראות הבימוי: הוראות הבימוי במחזה רבות, מדויקות, ברורות, מפורטות והשחקנים נדרשים לבצע

אותן במדויק. סביבת ההתרחשות מפורטת לפרטי פרטיה בצורה משכנעת, וכמוה גם הפרטים

הקשורים בדמויות: מהופעתן החיצונית, התנהגותן ועד חיי הנפש שלהן.

14. לבמאי חשיבות מרכזית ביצירת ההצגה.

"העלמה יוליה" כמחזה ריאליסטי – נטורליסטי: עבודת הגשה

עברו על מרכיבי התיאטרון הריאליסטי כפי שנוסחו לעיל, והדגימו כיצד הם באים לידי ביטוי במחזה

"העלמה יוליה" מאת אוגוסט סטרינברג.

התבססו על המחזה עצמו וכן על הסיכומים שחולקו לכם בכיתה.

בהצלחה!